

IV. Béla politikusi nagyságát tanúsítja, hogy a tatárdulás után képes volt felülvizsgálni saját helytelen politikáját, és megértve az idők szavát, maga is birtokadományozásba kezdett, azzal a feltétellel, hogy a birtokosok kötelesek várat emelni, magánhadsereget felállítani, és újabb tatártámadás esetén védelmet nyújtani a környék lakosságának. A 13. század második felében nagyszámú vár épült az ország területén, ez együttjárt a központi hatalom erőtlenedésével. A nagybirtokosok váraikra támaszkodva már az uralkodóval is dacolni merészelték, így tehát nem csodálkozhatunk rajta, hogy a század második fele a belső anarchia időszaka, és egyben az ún. tartományúri hatalom kiépülése is erre az időre esik. A tartományurak nagyhatalmú földbirtokosok, akik várakkal, magánhadsereggel rendelkeznek, birtokaikon uralkodót megillető jogokat gyakorolnak, és nem tartoznak más földbirtokos famíliájába, fölöttük már csak a király áll.

A belső zűrzavar tetőpontját IV. (Kun) László uralkodása jelenti. Az ő udvari papja volt Kézai Simon, aki történeti művében megfogalmazta a kialakulóban lévő köznemesség politikai-társadalmi törekvéseit.

Az elhatalmasodó anarchián III. András, az Árpád-ház utolsó királya próbált úrrá lenni, részsikereket el is ért, de halála után az Anjou-házból származó Károly Róbertre várt a tartományurak megtörése és az állam helyzetének megszilárdítása.

Új jelenség az Árpád-kor végén a korai rendiség bizonyos jegyeinek feltűnése. 1298-ban Pesten országgyűlést tartottak a főpapok, nemesek a szászok és a kunok III. András távollétében. Rendi-képviselési jelleget tükröz a törvény egyik cikkelye, amikor a királyi tanácsról úgy rendelkezett, hogy a király három hónaponta váltakozva két-két püspököt és nemeset tartson maga mellett, s a nemesek az ország minden nemesében képében álljanak az uralkodó oldalán. Ugyancsak a rendi jelleg nyilvánult meg abban, hogy az országgyűlés törvényt alkotott, s ez a király és az előkelők utólagos megerősítése következtében lépett hatályba.

A sorozat már megjelent és a közeljövőben megjelenő újabb köteteit nemcsak a szakemberek, hanem a történelem iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség is haszonnal forgathatja. A kötetek használatát genealógiai táblázatok és térképek segítik, illetve részletes szakirodalmi tájékoztató könnyíti meg a további eligazodást.

Selbők Ferenc

Várostartörténet – évszámokban

SZEGED TÖRTÉNETI KRONOLÓGIA A KEZDETEKTŐL 1944-IG

Mintha jó csillagok állnának a szegedi helytörténetírás fölött, hiszen a doyen *Hábermann* Gusztávot (Polgári családok életrajzi lexikona) mostanában követte a következő nemzedék soros monográfiakötete (*Szeged története 3/1–2. Gaál* Endre szerkesztésében), sőt a föltámadt Szeged c. folyóirat is rendszeresen szól múltunkról. A monográfia kísérelőkötetként most megjelent Szeged kronológia pedig belbecs és külön tekintetében egyaránt szerves része a nagy műnek.

Alig száz oldalon számba venni egy város több ezer éves régmúltját és az eseményekben sűrű közeli századokat – komoly koncentrációt jelent. A *Kristó Gyula* vezette alkotócsoporthal sikerrel oldotta meg a sűrítés-válogatás feladatait.

Az öthalmi rénszarvasvadász (i. e. XXV. évezred) és az első szovjet katona megjelenése (1944. október 10.) közötti évezredekben a hét szerző a következőképp osztozott: *Trogmayer Ottó* (a kezdetektől 1138-ig), *Petrovics István* (1183–1543), *Tóth Sándor* (1543–1719), *Deák Ágnes* (1719–1849), *Gaál Endre* (1849–1919), *Serfőző Lajos* (1919–1944) és *Baranyai Zsolt* (művelődéstörténet). Mind a szerzők, mind a lektorok avatott tollú kutatói helytörténetnek, munkatársai és szerkesztői a négykötetes várostörténetnek.

A szerzők időkerete nem jelent korszakolást, ebben is megfelel a kötet a műfaj sajátosságainak, egyúttal hangsúlyozza a település folyamatosságát. A monográfia újkori tagolása és ennek megfelelően praktikus kronológia szerzőgárdája is igazodik ugyan az országos periodizációhoz, azonban mind az alpműben, mind a most ismertett kézikönyvben mindenkor a város áll a középpontban. Érdekesen jelzi ezt a szemléletet a szerzői munkamegosztás néhány dátuma, melyek köztörténetünkben meglehetősen „hétköznapi” évszámok. (1183: Szeged nevének előfordulása írott forrásban; 1543: a város feldúlásával kezdődik a hódoltság, a szandzsák megszervezése; 1719: a szabad királyi városi jog helyreállítása.)

Az országos események csak a városhoz kötődés arányában kapnak helyet a kötetben. Ez annál inkább érthető, mert a *Benda Kálmán* főszerkesztésében megjelent – ez esetben is mintául szolgáló – négykötetes „Magyarország történeti kronológiája” bőséges tájékoztató lehetőséget nyújt. Ugyancsak eltekintettek az 1973-ban a városhoz csatolt községek adatbázisától, mivel a korszakhatárt korábban vonták meg, illetve ezen települések már külön-külön kiadták, vagy készítik a maguk történeti szintézisét, tanulmánykötetét. A Szeged története megjelent 1–3. kötete pedig bizonyítja, hogy a város és vidéke problémával, a város központi szerepkörével, a szűkebb és tágabb vonzáskört tekintve is részletesen foglalkoztak.

A szikár műfajnak tekinthető kronológiában az egyetlen rendező elv a szigorú időrend. Az adatok megbízhatósága az őskorban még – az egyre pontosabb kormeghatározások ellenére is – csak az évezredek behatárolásig terjed, míg a múlt század végén néha már az események napszakra ismertek (1895. január 27-én délelőtt kubikosok tüntettek a Széchenyi téren).

A szerzők itt tehát nem minősítik a tényeket, nem utalnak a különféle összefüggésekre, előzményekre és következményekre, nem okadatolják az eseményeket. Legfeljebb a szelekcióval minősítenek, mivel időben előrehaladva egyre nagyobb mennyiségű adatot tártak fel. Csakis ezen imponáló forrasismeret alapján lehetett ilyen tömör-arányos kronológiát „mellékelni” a monográfiához. A szelekció tehát nemcsak terjedelmi korlátok miatt szükséges, hanem – még a korai, viszonylag forrásszegény korszakokra nézve is – a legfontosabb tények kiválogatásával törekedtek a szerzők a városlet minél sokoldalúbb bemutatására. A műfaj sajátossága még, hogy a történelem elemei nem egyformán datálhatók. Pl. a gazdasági-társadalmi folyamatok megismerésére ismét az alpműhöz kell folyamodnunk.

A legtágabban értelmezett városépítés szinte sohasem jelentett nyugodt alkotómunkát: hol a természeti csapások, (árvíz, tűzvész és járványok), hol az idegen hódítók vagy belharcok gátolták a fejlődést. A Tisza és Maros természetesen meghatározta a település kialakulását és boldogulását. Ha a sok gazdasági létfeltétel közül most csak az

áruszállítást vesszük figyelembe, talán legtöbb előny (és pl. adóviszály) a sóból származott. A krónikákból azonban az is kiderül, hogy ezek a folyók rendkívül „veszélyes üzemek”. Olykor emberfeletti erőfeszítésekkel sikerült elhárítani a gátszakadás következményeit (1770, 1813), máskor csaknem végzetes lett a csapás (1877-ben a Maros áradása Újszeged 111 házából csak hetet hagyott meg).

A város fekete krónikájában nyilván 1879. március 12. a legjelesebb nap. „Hajnali fél 2 órakor a vihartól felkorbácsolt víztenger a rókusi pályaudvar közelében (a 97. és 98. sz. órházak között) mintegy 25 m szélességben átszakítja az alföldi vasút töltését. Az áradat először Rókust és Felsővárost éri el, reggelre beborítja az egész várost. Az elmenekülni nem tudók a Szent György-iskola, a minoriták zárdája, a Zsótér-ház, az árvaház, a főreáliskola, a piarista gimnázium helyiségeiben, a vár sáncán, a vasúttöltésen zsúfolódtak össze. A következőkben a vasútállomásról naponta 20 vonatot indítanak a hajléktalanná váltak elszállítására. 35 ezren maradnak Szegeden és a tanyákon. Az árvíz mentési munkálataiban részt vesz Csontváry Kosztka Tivadar festőművész.”

Nemcsak az évfordulókon fölzúgó harangok emlékeztetnek erre a szomorú eseményre, hanem a Fogadalmi templom, a Segedi György alkotta emlékmű, a néhány árvízi szintjel és a városkép szinte naponta fölidézheti, hogy akkor a víz volt az úr, aztán az ember. 165 életet követelt az ár és elsodorta az épületek többségét – a kár helyrehozhatatlannak tűnt. A hivatalos intézkedések mellett országos és nemzetközi gyűjtés enyhített a szenvedők sorsán.

A kronológiában tehát nem véletlenül ez a „legsűrűbb év”, a legtöbb adattal. Bár kárpótolná a történelem Szegedet egy „csillagórával”, a föllendülés és siker elemeinek bőségével. A múltban az árvizek mellett különösen nagy veszélyt jelentettek a tűzvészek. 1813-ban pl. egyszerre támadt a két elemi csapás.

A járványok sem kímélték a várost. A pestisről öt alkalommal számol be a kronológia, tífusz és himlő is pusztított. Talán a legtöbb áldozatot a kolera követelte (1831: 521 halott), az utolsó járvány esetén, 1873-ban 456 betegből 331 halt meg.

A hadtörténet különösen kedvelt területe a kronológiának, mivel a csaták és békék idejét többnyire ismerjük. A „huzatos” Kárpát-medencében Szeged is a hadak útján fekszik. Így felénk Attila halálával (453) a világtörténet már régen helyi eseménynek számít. A hun fejedelem sírjának szentelt *Trogmayer*-dosszié publikálása nyilván nemcsak szórakoztató lenne, hanem tanulságos is. A török terjeszkedés elleni küzdelem kiemelkedő és maradandó eseményei kötődnek a városhoz. Itt kötött békét 1444-ben I. Ulászló és I. Murád. 1552-ben Tinódi históriás éneket költött a szegedi veszedelemről. A 143 éves hódoltság alól 1646. október 23-án szabadult föl a város. Bár e korszak kutatásában is szép eredményeket ért el a helytörténetírás, a lakonikus adatok (bégek és bírák neve, adóösszeírás) mintha jeleznék, hogy az itt felnövekvő fiatal turkológusokra még nagy feladatok várnak.

A békétlen időkben igen mostoha állapotba került a város; 1596-ban háromfelé is adózott: a török mellett a magyarok királya és az erdélyi fejedelem is követelte járándóságait.

A szegedi vár története foglalata lehet az egykorú várostörténetnek: 1280-ban felépült, s hat századon át dacolt a természettel (1692-ben egyik oldala a Tiszába dőlt) és az ellenséggel. Többször megerősítették (1542 Fráter György, 1548-ban pedig a török). A műemlékvédelem születésének évében a város lebontatta (1883).

A vár helyén és az árvíznek köszönhető tiszta terepen lehetőség nyílt egy modern rekonstrukcióra. A világvárosok (Párizs, Bécs, Budapest) példáját követő városrendezés

nyomán Szeged valóban szebb lett, mint volt. A kronológia datálja az urbanizációs folyamat előzményeit és az infrastruktúra kiépítését (vízellátás, közvilágítás, közlekedés stb.).

„1869 folyamán Pick Márk megnyitja terményüzletét, amelyet paprikaőrítő teleppel és paprikakereskedéssel bővít. 1883-ban kap iparendélyt szalámi készítésére.” – Mi minden sűrűsödik egy-két sorban: az ország és a város mezőgazdaságra épülő ipari-kereskedelmi fellendülése, Szeged világhírű specialitásainak (paprika, szalámi) megjelenése, a zsidóság szerepe a prosperitásban, egy család hosszú távú karrierjének kibontakozása stb.

A gazdasági fejlődés kölcsönhatásban volt a lakosság növekedésével: Szeged sokáig a legnépesebb vidéki város. Nemcsak a bevándorlók gyarapították, nagyarányú volt a természetes szaporodás is. A statisztikus korból közli a kronológia a népszámlálási eredményeket. Az asszimilációra a középkori délszláv (szerb, bunyevác) és a német nevek ritkulásából, elmagyarosodásából is következtethetünk.

Sajátos társadalmi jelenség volt Szeged körül a betyárvilág, melynek kettős megítélése a hőskultuszban és a közbiztonsági szempontokban nyilvánul meg. A konzolidált polgári világ igényli a közrendet, tehát a központi hatalom képviselőjében Ráday kormánybiztos a helybeliek segítségével fogta el Rózsa Sándort és társait (1869. január 12.) Ők ugyan elsofordtak a börtönben, de túlélte őket a betyárromantika. Erről tanúskodik a gazdag néprajzi hagyomány, melynek tanulmányozására és a téma legjobb ismerőjével, Szabó Ferencsel való konzultációra nemrég még Japánból is érkezett hozzánk egy kutató.

A társadalmi nyilvánosság fórumait (sajtó, egyesületek) hazánkban is a polgári átalakulás hívta életre. Az első szegedi lap (Tiszavidéki Újság 1849. január 1.) megjelenése a polgári forradalom és szabadságharc idejére esik. Az első helyi egyesület még a reformkorban alakult (Belvárosi Casino 1829); Gaál Endre közli a legfontosabbak alakulási évét, a monográfiában pedig részletesen elemzi működésüket. Jóllehet, a város holdudvarával nem foglalkozik e kötet, a Szatymazi Népkör említése mégsem kakukktojás. Az „egyenlőség, testvériség, hazafiság” jelszavával alakult társaságot 1898-ban engedélyezte a Belügyminisztérium. Sok szegedi polgár örökölt vagy vett itt szót, az intelligencia jó része – a többi középvároséhoz hasonlóan – a környéken töltötte a nyári szabadságot. Nemcsak az új mezőgazdasági kultúrák és eljárások terjesztésében, hanem a helyi kör megszervezésében is szerepük volt.

Az egyház mint hagyományos társadalmi szervezet mindvégig kellő teret kap a kötetben. Mivel a szegedi Gellért-kutatás igen elismert, aligha véletlen, hogy az első egyházi adatok egyike az ő csanádi püspökké szentelése (1030). Közlik a jelentősebb templomok építési idejét (Dömötör templom 1338 előtt; Alsóvároson a XIV. század első felében; a Fogadalmi templom szentelése 1930; a szerb templom ikonosztáza 1761-ben; a zsinagóga avatása 1843-ban, a Schulek tervezte Kálvin téri református templom 1883-ban). A szerzetesrendek a vallás mellett kitűntek karitatív tevékenységükkel is. A piaristák pedig meghatározó szerepet játszottak az oktatásban (1721, gimnázium).

Egy város rangját neves látogatói is fémljelzik. Szegedet a királyok és más közjogi méltóságok csakúgy megtisztelték, mint a közelet és kultúra kiválóságai. A város első király vendége IV. László (1282). Némely királyunk többször is járt Szegeden, Mátyás pl. öt alkalommal. Ferenc József 1857-ben látogatta meg a várost, amelynek ez a megtiszteltetés közel 40 ezer forintjába került. Az árvíz után még kétszer jött el a király (1879, 1883).

Magyarország kormányzói szintén többször megfordultak a városban: Hunyadi nyolc alkalommal járt itt, Horthy kinevezés utáni első vidéki útja is ide vezetett. Különösen híres Kossuth toborzó körútja 1848 őszén, ill. az ún. Zsótér-házban írta alá a román Balcescuval a Békélési Tervezetet (1849. július 14.). Széchenyi két alkalommal volt a város és a kaszinó vendége (1833, 1846). A külföldi látogatók közül most csak a Szeuicsatorna építésével világhírűvé vált Lesseps Ferdinándot említjük meg (1883).

Helyet kapott a kronológiában számos archeontológiai adat. Ezek nemcsak „személyi hírek”, mivel az előjáróság megválasztása kifejezi az autonómiát, a tisztikar kinevezése pedig a függőséget. A város első ismert bírójának a neve Miklós fia Péter (1368). Zsigmond parancsára 1412-ben az alszegedi közösség évente Szent György napján 40 tagú közösséget választ, akikből maguk választanak bírát és esküdteket. A helyi hatalmi küzdelem esetenként tragikus fordulatot vett (1728 boszorkányégetés). A kronológia ismerteti az országgyűlési választások korteshadjáratát és eredményeit. A szájhagyomány szerint Gömbös Gyula szegedi választási beszédében (1935) nemcsak a munkásszervezeteket támadta; aranymondása szerint „a liberalizmus fölött elrepült az idő vasfoga”.

A város iskolái, kulturális és tudományos intézményei révén művelődési központtá vált. A szellemi élet kiválóságainak személyi adatait és a műhelyek alakulását, eredményeit tekintve a bőség zavara állt elő. A kötetben is lehetetlen volt a felsorolás, az ismertetésben pedig csak jelzésekre szorítkozhatunk: 1412-ben szegedi diák külhonban tanul; 1788-ban megjelent Dugonics András regénye (Etelka); 1800-ban magyar nyelvű színi előadás Felsővároson; 1881-ben Somogyi Károly esztergomi kanonok a városnak adományozza 44 ezer kötetes könyvtárát; 1921-ben a Szegedi Egyetem első tanévét nyitja; 1931-ben első szabadtéri előadás; 1937-ben Szent-Györgyi Albert Nobel-díjat kap.

Ritkaságszámba megy, hogy a szintézisek és kronológiák kitérnek a sportéletre. A szegedi műhely ebben is példamutató. A számos értékes egyesületi adat és sporteredmény közül kiemeljük, hogy Maróczy Géza nagymester, városunk szülőtte (1870) és Emmanuel Lasker sakkvilágbajnok az ő vendégeként a századfordulón a Kass-szállóban szimultánt adott.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy e kronológia megadja a város legfontosabb életrajzi adatait. A kézikönyv arányosan tájékoztat a történeti korszakokról és a városlet különböző szféráiról. A szövegszerkesztő számítógépek rovására írható helyesírási hibák aligha akadályozzák a város diáktársadalmát és történelemszerető közönségét a kötet adatbázisának hasznosításában. A monográfiakötetekkel harmonizáló szép kivitel a Szegedi Nyomdát dicséri. (*Somogyi-könyvtár, Szeged, 1992.*)

Beszűdán Sándor